

بدائع الصنائع

«قرن نهم»

تأليف:

امیر برهان الدین عطاء اللہ محمود حسینی

ویرایش

ناصر رحیمی

مقدمه و تصحیح

رحیم مسلمانان قبادیانی

تہران ۱۳۸۴

حسینی نیشابوری، عطاءالله بن محمود - ۹۱۹ ق
 بدایع الصنائع / مؤلف برهان الدین عطاءالله محمود حسینی نیشابوری؛ مصحح رحیم
 مسلمانیان قبادیانی. - تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۴.
 ۳۳۹ ص. مصور، نمونه. - (گنجینه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری: ۲۴، مجموعه انتشارات
 ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی: ۱۰۱).

ISBN 964 - 6053 - 22 - X

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیها.

کتابنامه: به صورت زیرنویس.

۱. بدیع. ۲. عروض فارسی. الف - مسلمانیان قبادیانی رحیم، ۱۹۳۸ - مصحح، ب. بنیاد
 موقوفات دکتر محمود افشار. ج. عنوان.

۴۲ / ف ۸

۲ ب ۵۵ ح / PIR ۳۳۶۱

۱۶۷۸۶ - ۸۴ م

کتابخانه ملی ایران

ناشر: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی
 نام کتاب: بدایع الصنائع (از قرن نهم)
 مؤلف: امیر برهان الدین عطاءالله محمود حسینی
 مصحح: رحیم مسلمانیان قبادیانی
 حروف نگار: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی
 لیتوگرافی: بزرگمهر
 چاپ: خوشه
 صحافی: سیدین
 شمارگان: یک هزار نسخه
 شماره انتشار: ۱۰۱
 شماره گنجینه قلمرو زبان فارسی و ادبیات دری: ۲۴
 سال انتشار: ۱۳۸۴
 نوبت چاپ: اول

شابک x-۲۲-۹۶۴۶۰۵۳-x-22-6053-964 ISBN

مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی

موقوفات دکتر محمود افشار یزدی

شماره ۱۰۹

هیأت گزینش کتاب

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر سید جعفر شهیدی - دکتر محمدرضا

شفیعی کدکنی - دکتر ژاله آموزگار - کاوه بیات - ایرج افشار

شورای تولیت

متولیان مقامی:

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش) -
وزیر بهداشت (وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی) - رئیس دانشگاه تهران، یا
معاونان اول هر یک از این پنج مقام (طبق ماده ۲ و قفنامه)

متولیان منصوب و منسوب:

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس شورا) - دکتر علیمحمد میر (جانشین: دکتر حسین
نژادگشتی) - دکتر محمد رضا شفیع کدگنی - مهربانو دکتر افشار (دبیر شورا) - ایرج افشار
(بازرس) - سامان دکتر افشار (بازرس)

هیأت مدیره (منتخب شورای تولیت)

رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)	دکتر سید مصطفی محقق داماد
نایب رئیس هیأت مدیره (از شورای تولیت)، معاون قضایی	ابراهیم ابراهیمی
دیوان عالی کشور	
مدیر عامل	ایرج رضایی
خزانه دار	ایرج شگرف نخعی

مسئول انتشارات: کریم اصفهانیان

♦ درگذشتگان: اللهیار صالح - حبیب الله آموزگار - دکتر محمد علی هدایتی - دکتر مهدی آذر -
دکتر یحیی مهدوی - مهندس نادر افشار - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی.
اعضای پیشین: دکتر جمشید آموزگار - دکتر منوچهر مرتضوی - بهروز افشار یزدی

بنام پروردگار یادداشت واقف

اول : طبق ماده ۲۳ و قفنامه اول مورخ یازدهم ۱۳۳۷ هـ. ش. (... درآمد باید صرف ترجمه تألیف و چاپ کتب رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجله آینده در صورت احتیاج و احتیاجاً دادن جوایز به نویسندگان شرح دستور این وقفنامه گردد.)

دوم : هدف اساسی این بنیاد ملی طبق ماده ۲۵ و قفنامه (... تعلیم زبان فارسی و تکمیل حدت ملی در ایران میباشد. بنابراین کتبی که با توجه به این موقوفات منتشر شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی در ادب و ادبیات عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.)

سوم : طبق ماده ۲۶ (مقداری از کتب رسالات چاپ شده و با توجه به این موقوفات باید بطور بدیه و بنام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه، موزه و مراکز علمی عمومی ایران خارج و بعضی از دانشمندان ایران و مشرقین خارج و ستاده شود.)

چهارم : چون نظر بازگانی و انتشارات این موقوفات نیست و تا حدی ممکن است بجزایز است طبق ماده ۲۷ و قفنامه هیچ کتاب رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی زائد از بهای تمام شده به افزایش صدی دو مائیت قیمت گذاری شود (... این افزایش ۲۵ درصد بواسطه حداقل حق الزحمه فروشنده گان و هزینه ایست که برای پست غیر تحمل شود. از کتاب فروشان تقاضا داریم که در این امر خیریتی که ابد جنبه تجارتی ندارد با مایاری و تشکیلی نمایند.

پنجم : براساس موافقت نامه دوم مورخ ۱۳۵۲، ۴، ۱۲ که میان واقف و دانشگاه تهران به امضاء رسید، قسمتهای متعلق از رقبات مانند جایگاه سازمان لغت نامه و موزه باستان شناسی، بطور رایگان دانشگاه تهران گردانده شد و رقبات دیگری هم با درآمد این طبق ماده دوم برای اجرای مقاصد و قفنامه که از جمله عبارت از دادن جوایز ادبی و

فکر کتاب تاریخی و لغوی راجع به ایران به استثنای کتب «سی» میباشد در اختیار دانشگاه طهران قرار بگیرد و وصول نموده و بنام این موقوفات اعطاء و نشر گردد.

ششم : چون طبق ماده ۳ موافقت نامه نامبرده مقرر شد است که از طرف ریاست دانشگاه لیفر از متولیان این موقوفات که از طرف اهف بصورت کتبه انتشارات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی ادارات امور جو از نشر کتاب انتخاب شود، «ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای عالی است از طرف اهف بصورت کتبه نامبرده معین شده بجهت سرپرستی انتخاب برقرار نمودند»

هفتم : چون نگارنده این طور بواسطه کبر سن (۸۶ سال شمی) از این پس نخواهم توانست به سرپرستی این کار بپردازم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره فزاید ارشد خود ایرج افشار و اگر کردم درین چند سال اخیر هم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف موقوفات بطبع رسیده با کوشش و سرپرستی می بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا ترجمه و نشر کتاب هستند میتوانند با و مراجع کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با اهداف این بنیاد یعنی ترقی ملت و کشور و تعلیم زبان فارسی و تحمیل وحدت ملی در ایران که وطن مشترک زبان همی و ملی همه ایرانیان است، میباشد.

هشتم : این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشار یزدی

آذرماه ۱۳۵۸ ه. ش.

محمد اسطوخودوس

تنگنه سوم

کتابی که با بودجه این موقوفات طبع و توزیع میشود باید کاملاً منطبق با نیت واقف و هدف تقاضا باشد اگر چه اینها
مجموعه مانیکه بقلم واقف منتشر شده و یا می شود صد در صد این مطابقت اندازد و بسبب اینست که واقف قصد چاپ آنها
با مال خود داشت ولی زمانیکه دارایی خود را وقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود چاپ کتب خود
را هم که دارای همین جنبه است به عهده بنیاد واگذار کرد.

اما این مجوز آن نیست که تألیفات دیگر را هم از هر نوع که باشد و برسد چاپ نماید کتب نظم و نثری از کشتگان اینگونه
با بودجه آن چاپ خواهد شد که هدف غالبی واقف آنکه ترویج زبان وری و تکمیل وحدت ملی ایران است بر داشته کتب که بولی
از نامحدود ایرانی و جدایی طلبی و حکایت از رواج زبانهای خارجی بقصد تضعیف زبان وری و دیگر چیزهای تفرقه آمیز و در
سیاستهای فتنه انگیز داشته باشد نباید با بودجه این موقوفات طبع و توزیع شود.

نکته دیگر آنکه چون شاید برای چاپ کتب و فریبک نامه فارسی که دایره مانند یعنی انسکلوپدی باشد و تاریخ کامل
ایران که ادعای یاد و بر نبوده بیشتر دارد و آراء و مباحثه بنیاد کفاف خرج آنها را ندیم میتوان با انداختن با یکی این موقوفات چاپ
نمود به شرط آنکه اجازه واقف در زمان حیات مراقبت شورای تولیت بعد از اتمام یا هر کس در دستگاهی که قانوناً قائم مقام
در تنگنه دوم یادداشت واقف منتشر و در جلد سوم اتفاق نامه بجای ششم که کتب و مسالاتی که با بودجه این موقوفات چاپ
میشود باید منزه باشد از تحریکات سیاسی مخصوصاً آلوده نباشد بغرض سیاسی خارجی و رفاقت پر و دشمنی تاریخی ادبی ایران
شناسی... و در پایان آن تنگنه افزودیم بیم داشتیم که مبادا چنین رسالتی سالها بعد از ما نخواسته و گذاشته و پس از این
بنیاد چاپ شود پس لازم بود که در این یادداشت تذکری داده شود... عهده مخاطب این یادآوریها بنیاد موقوفات خود
ماست نه مؤسسات انتشاراتی دیگر که هر یک و دشمن خاص خود را دارد و داد و دهالتی در کار آنها نداریم.

تا زمانی که نویسنده این بطور متولی بهتم و فرزند دانشمند سراج افشار که به روز نویسنده کی کاملاً آگاه میباشد سرپرست
این بنیاد است و مجوزی برای برگزاری نخواهد بود بعد از ما هم امید است که این و نشر او را بداند. ان شاء الله. اردیبهشت ۱۳۶۲

نگاه و تبصره

با دوست افند در پیش از در گذشت ما آذر ۱۳۰۲ برای الملک و سید

کتاب نظم نثری از گذشتگان یا آیندگان که با سرایه و آید این بنیاد چاپ و توزیع شود باید منطبق با بخت افند و نقصان باشد و مزاج زبان درسی در نظم این بان حکیم وحدت ملی و نهایت کشور ایران باشد و بولی از ناحیه کربلی و جدایی طلبی ندم و حمایت از ترویج از لجه های ملی در زبانهای خارجی به قصد تضعیف بان فارسی درمی نگیرد. خلاصه آنکه این کتاب در رسالات باید منتهی باشد از دشمنای افند و سیاستهای فتنه انگیز به طور مرز و حد ملی مخصوصا نباید آلوده باشد به اغراض سیاسی خارجی در لغات پرمیش تاریخی. نژادی یا ادبی و فرهنگی و ایران شناسی.

کتاب تاریخی ادبی - عالمانه خارجی که از عربی و ترکی و فرنگی و روسی به فارسی ترجمه میشود اگر دارای هر دو جنبه از سو زبان باشد باید قیمت سودمند آنرا ترجمه شود قیمت بان بخش اگر ترجمه شود باید به قصد مبارزه و مقابله عالمانه با آن باشد چنانچه ازیرا گفته منطبق مکن است مؤثر باشد. شائنا که و هوچی کوی این بنیاد در انتشارات خود باید در هر حال از دروغ و تائیل پرهیز کند. به گفته نظامی گنجوی: چو توان استی اوج کرد دروغی انسب یا خرج کردن

برای چاپ انتشار کتب رسالات نه تنها هزینه حق الزحمه می خواهیم بلکه به سبب اهمیت فوق العاده سودمند بودن کتاب جایزه نیز می خواهیم. این بنیاد در چاپ انتشار کتابهای خود بطور مسلم ضرر مادی ندارد زیرا اکثر ارزش تمام شدن از کاغذ و چاپ و غیره از راه فروش داده دارد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما شبیه به معامله مرحوم ملا نصرالدین باشد که تخم مرغ میخورد و دانه ای و شای می بخشد و رنگ می کرد و می فروخت یک شای اقمیده با برافروخت که اگر در این مؤ ضرر مادی و مالی می کنیم سود معنوی که منظور ماست می بریم و آن اینکه عقیده خود را که ترویج زبان درسی و حکیم وحدت ملی و نهایت ملی ایران است و ادبی می ایم این زبان به حساب مصارف و فایده آید آل و هدف ملی خود محسوب می ایم.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً به شکل منشر شده و داشته ای کتابهای این بنیاد که اضافات و تفاوتهایی که با هم دارد توجه فرمایند.

دکتر محسن افند

آذر ۱۳۰۲

جایزه های ادبی و تاریخی

ماده ۳۴ و قفسه اول

چنانچه درآمد موقوفات به مقدار قابل افزایش باید واقف یا شورای تولیت می تواند علاوه بر تالیف و ترجمه و چاپ کتب مبلغی از آن را تخصیص به جوایز برای تشویق دانشمندان، دانش پژوهان، نویسندگان و شاعران بدهند، بالاخص برای بهترین نویسندگان و شاعران در مجله آینده، بنابراین باید شعرا و نویسندگان را به سرودن اشعار و تصنیف قطعات نظم و نثر وطنی و ملی و اجتماعی، طرح اقتراعات و مسابقتها و دادن جوایز از درآمد موقوفات تشویق و ترغیب نمود، تشخیص این امور در زمان حیات با واقف است که با شورت دوستان مطلع خود را انجام می دهد پس با بنیت شش نفره است که دو سوم از متولیان و یک سوم از بنیت دیر ه شرکت مطبوعاتی آینده یا هر کس را که آنها و اینها به جایشان معین کنند، مرکب خواهد بود.

ماده ۵ و قفسه پنجم

بسیب انحلال شرکت مطبوعاتی آینده آنچه در مورد تشخیص امور مربوط به این جوایز طبق ماده ۳۴ و قفسه اول موضح در ماده ۳۲ به عهده آن شرکت محول بوده از میان رفته و انجام آن امور منحصراً به عهده واقف و پس شورای تولیت است که می تواند از اهل بصیرت یاری بخواهند.

یادداشت واقف

جوایز جوایزی که در این موقوفات تعیین شده نیز مانند سایر امور آن پیرامون هدف آن است تکمیل وحدت ملی به وسیله زبان فارسی یعنی کتب و رسالات و مقالات و اشعار که در پیرامون این هدف نوشته شود، خواه به زبان فارسی، خواه به زبانهای دیگر، خواه به وسیله ایرانیان یا ملل دیگر خواه در خود ایران، خواه در خارج می تواند نامزد دریافت جایزه گردد برای این کار آیین نامه ای باید تهیه شود، اجلاً اصول آن را یادداشت می کنم.

جایزه های داده شده و تاریخ اعطای آنها

- ۱ ۱۳۶۸ دکتر نذیر احمد دانشمند هندی، استاد بازنشسته دانشگاه علیکره (هندوستان)
- ۲ ۱۳۶۶ دکتر غلام حسین یوسفی دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه فردوسی (مشهد)
- ۳ ۱۳۶۶ دکتر کریم عبدالمجید بدوی دانشمند مصری، متخصص ادبیات فارسی، استاد دانشگاه عین شمس (قاهره)
- ۴ ۱۳۷۰ دکتر سید محمد دبیر سیاتی دانشمند ایرانی، از موسسه لغت نامه و خدا
- ۵ ۱۳۷۰ دکتر ظهیر الدین احمد دانشمند پاکستانی، استاد بازنشسته دانشگاه پنجاب (لاهور)
- ۶ ۱۳۷۵ جان هون نین دانشمند چینی، استاد و رئیس بخش فارسی دانشگاه پکن (چین)
- ۷ ۱۳۷۷ دکتر کمال الدین مینی دانشمند تاجیکستانی، استاد و تخصص ادبیات فارسی (دوشنبه، تاجیکستان)
- ۸ ۱۳۷۹ دکتر منوچهر ستوده دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران
- ۹ ۱۳۸۲ دکتر عبدالحسین زرین کوب دانشمند ایرانی، استاد بازنشسته دانشگاه تهران
- ۱۰ ۱۳۸۰ کلیموراد اومونڈ بامورث دانشمند انگلیسی، استاد بازنشسته دانشگاه پختونخوا کادی بریتانیا (انگلستان)
- ۱۱ ۱۳۸۲ فریدون شیرینی مختصرای نامور ایرانی
- ۱۲ ۱۳۸۲ تونو کورو دیانکی دانشمند ژاپنی، استاد ممتاز دانشگاه مطالعات خارجی توکیو (ژاپن)
- ۱۳ ۱۳۸۳ پرفور ریچار دفرای دانشمند امریکایی، استاد پیشین ایرانشناسی دانشگاه هاروارد (امریکا)

یادداشت

بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار سرافراز است از این که متن بدایع الصنایع تألیف یکی از فضلالی پیشین خراسان را که به همت و علاقه‌مندی یکی از فضلالی معاصر ورارود به تصحیح درآمده است، در سلسله انتشارات خود همچون ارمغانی به همزبانان و همفرهنگان تاجیک و افغانی و ایرانی تقدیم می‌دارد و طبعاً همه ادب دوستان، شاعران قلمرو زبان فارسی و پژوهندگان جهان ایران‌شناسی از آن بهره‌وری خواهند یافت.

این متن دنباله و پسا‌هنگ متونی است همچون ترجمان البلاغه رادویانی، المعجم فی معاییر اشعارالعجم شمس قیس رازی، حدائق السحر فی دقائق الشعر رشیدالدین وطواط بلخی، معیارالاشعار نصیرالدین طوسی، حدائق الحقائق رامی تبریزی، دقائق الشعر تاج حلوائی و دهها امثال آنها که در هر قرن یکی دو نوشته معتبر در مقوله صنایع ادبی تألیف می‌شده است.

موقعی که فاضل گرامی آقای رحیم مسلمانیان قبادیانی پیشنهاد چاپ شدن این متن را فرمودند بنیاد با مسرت و علاقه‌مندی اعلام موافقت کرد که آن را به چاپ برساند. ایشان پیش از این هم از میان کتابهایی که چاپ نشده بود کتاب بدایع الافکار فی صنایع الاشعار تألیف حسین واعظ کاشفی نسب‌زواری را در سال ۱۹۷۷ (مسکو) به چاپ رسانید و اینک به دنبال آن بدایع الصنایع به کشش ذوقی و کوشش علمی ایشان انتشار می‌یابد.

برای آن که روش مطلوب و متعارف در چاپ کتابهای ایرانی از حیث شیوه رسم الخط و چشم‌نوازی در تنظیم بندهای عبارات و استخراج و ترتیب

فهرستهای مناسب و درخور چنین متنی اعمال شود و باری گران‌تر بر دوش ایشان نباشد، به معرفی استاد مکرم آقای دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی از آقای ناصر رحیمی که در رشته ادبیات فارسی دارای تجربه و تبخّر است خواسته شد که نسخه‌پردازی و ویرایش را بپذیرند. ایشان با دقت و حوصله بدین کار پرداخت و مخصوصاً با استخراج فهرست گویایی از اصطلاحات، استفاده از متن را برای مراجعان پژوهشی آسان ساخت.

اینک که بدایع الصنایع به خجستگی به دوستداران شعر پایدار زبان فارسی و پژوهندگان ادبی تقدیم می‌شود از همفکری و یاری آقای مسلمانیان قبادیانی در راه گسترش همکاریهای فرهنگی ابراز امتنان خاص می‌شود.

شانزدهم مرداد ماه ۱۳۸۴

ایرج افشار

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۷۵	تَسْبِیْع - اِذَالَه - تَرْفِیْل - خَرَم	۱	پیشگفتار مصحح
۷۷	خَزَم - جَدْع	۲	مقدمه مصحح
	هَتَم - حَجَف - تَحْنِیْق - سَلَخ -		عطاء الله محمود حسینی نیشابوری
۷۸	طَمَس - جَبَّ - زَلَّل	۳	و آثار او - روزگار
	نَحَرَ - رَفَعَ - رَبَعَ - صَدَرَ - عَرَضَ -	۱۶	آثار
۷۹	اِبْتَدَا - ضَرْب - حَشَو		تفسیر آیه الكرسي - رساله
		۲۴	قافیه
۸۰	القاب اجزا	۳۶	بدايع الصنائع
۸۰	صَحِیْح - سَالَم - مَوْفُور - مُعَرَّی	۵۳	تكميل الصناعات
۸۱	بَرَى - مَعَاقِبَه		
		۲۱۴ - ۵۵	متن بدايع الصنائع
۸۱	القاب ابيات	۶۳	ديباچه
۸۱	تَام - وَاْفَى - مَجْزُؤ - مَشْطُور		
۸۲	مَنْهُوك	۶۷	مقدمه در اصول علم عروض
		۶۹	زحاف
۸۲	بيان اصول بحور	۷۰	اضمار - عَصَب - وَقْف - خَبْن - طَيَّ
۸۳	طَوِيل - مَدِيد - بَسِیْط	۷۱	قَبْض - كَفَّ - تَشْعِیْث - قَصَر - قَطْع
۸۴	وَاْفَر - كَامِل	۷۲	تَخْلِیْع - وَقْص - عَقْل - جَزَل
۸۵	هَزَج		نَقْص - كَسَف - خَبَل - شَكْل - حَذَف -
۸۶	رَجَز - رَمَل	۷۳	حَذَّ
	سَرِیْع - مَنَسْرَح - خَفِیْف - مَضَارِع -	۷۴	صَلَم - قَطَف - بَثَر

۱۲۲	سجع متوازی	۸۷	مقتضب - مجتث
۱۲۳	سجع مطرف - سجع متوازن	۸۸	مقارب
۱۲۴	موازنه	۹۲	تمهید
۱۲۵	مماثلہ		
۱۲۷	تشطیر	۹۵	صنعت اول: محسنات لفظی
۱۲۸	تجزیه - تصریع	۹۶	ترصیع
۱۳۱	تسمیط	۹۷	ترصیع مع التجنیس
۱۳۴	عکس	۹۸	تجنیس
۱۳۸	تردید - تعطف	۹۸	تجنیس لفظی
۱۳۹	تشریع	۹۸	تجنیس تام
۱۴۲	توشیح		تجنیس مماثل - تجنیس
۱۴۴	تلون	۹۹	مستوفی
۱۴۶	ترافق	۱۰۰	تجنیس ناقص
۱۴۷	مقروء به نثر و نظم	۱۰۱	تجنیس مذیل
۱۴۸	مقروء اللغتين	۱۰۲	تجنیس مضارع
۱۵۰	ملئع - مقطّع	۱۰۳	تجنیس لاحق
۱۵۱	موصل	۱۰۴	تجنیس عکس
۱۵۳	رقطا	۱۰۵	تجنیس مزدوج
۱۵۴	خيفا	۱۰۶	تجنیس مرکب
۱۵۵	جامع الحروف - حذف	۱۰۷	تجنیس مرفوع
۱۵۹	تضمین مزدوج	۱۰۸	تجنیس غیر لفظی
۱۶۰	متزلزل	۱۰۸	تجنیس خطی
۱۶۲	مرّبع	۱۰۹	تجنیس مشوّش
۱۶۳	معقد	۱۰۹	تجنیس بالاشاره
۱۶۴	مدور	۱۱۰	اشتقاق
۱۶۹	مشجر	۱۱۱	شبه اشتقاق - رد العجز علی الصدر
۱۷۲	توسیم - مشکله	۱۱۷	قلب
		۱۱۷	مقلوب کل - مقلوب بعض
۱۷۳	صنعت دوم: محسنات معنوی	۱۱۸	مقلوب مجتث
۱۷۳	نوع اول	۱۱۹	مقلوب مستوی
۱۷۳	توجیه	۱۲۱	مقلوب مصحّف
۱۷۴	ایهام	۱۲۱	سجع

۲۲۵	تفسیر	۱۷۶	تأکید المدح بما يشبه الذم
۲۲۶	تجريد	۱۷۸	تأکید الذم بما يشبه المدح
۲۲۷	تغليب - التفات	۱۷۹	استمتاع - إدماج
۲۳۱	اسلوب حکيم	۱۸۰	تعليق
۲۳۲	قول بالموجب	۱۸۱	هزل یراد به الجذ
۲۳۳	سؤال و جواب	۱۸۲	تجاهل العارف
۲۳۴	ابداع	۱۸۳	تلميح
۲۳۶	معمی	۱۸۵	ارسال المثل
۲۴۷	لغز	۱۸۶	ارسال المثليين - كلام جامع
۲۵۱	اظهار المضر	۱۸۷	مذهب كلامی - حسن تعليل
		۱۸۹	تفريع
۲۵۳	نوع دوم از محسنات معنوی	۱۹۰	تهكم
۲۵۳	بحث اول	۱۹۱	جمع
۲۵۳	تشبيه	۱۹۲	تفريق
۲۵۳	تشبيه مطلق	۱۹۳	تقسيم
۲۵۴	تشبيه کنایت	۱۹۴	جمع مع التفريق
۲۵۵	تشبيه مشروط - تشبيه تسويت	۱۹۵	جمع مع التقسيم
۲۵۶	تشبيه عکس	۱۹۶	جمع مع التفريق و التقسيم
۲۵۷	تشبيه اظمار	۱۹۷	جمع مع التقسيم مع الجمع
۲۵۸	تشبيه تفضيل	۱۹۸	لَفّ و نَشْر
۲۵۹	استعارت	۲۰۱	مبالغة مقبولة
۲۶۰	تمثيل	۲۰۴	ايغال
۲۶۱	کنایت	۲۰۵	تكميل
۲۶۲	تعريض	۲۰۸	تذييل
		۲۱۰	تنميم
۲۶۳	بحث دوم	۲۱۱	اعتراض
۲۶۳	تعجب - سحر حلال	۲۱۶	توشيح - ايضاح
۲۶۴	تاريخ	۲۱۷	رجوع
		۲۱۸	تدارك - تکرير
۲۶۵	صنعت سيم: محسنات لفظی و معنوی	۲۲۰	ترجيع
۲۶۵	مطابقه	۲۲۱	اطناب - مساوات - ايجاز
۲۶۸	تدبيح	۲۲۲	استطراد

۳۰۲	غیوب راجعه به معنی	۲۷۰	مقابله
۳۰۲	تناقض - امتناع	۲۷۱	مراعات النظیر
۳۰۳	مخالفت عرف	۲۷۳	تفویف
	نسبة الشی الی غیر ماهوله -	۲۷۵	تعذیل
۳۰۴	قلب المعنی - تکلف القافیه	۲۷۷	تنسیق الصفات
۳۰۵	نسخ	۲۷۸	ارصاد
۳۰۶	مسخ - سلخ	۲۷۹	مزاجه
۳۰۷	نقل	۲۸۰	اطراد - اقتباس
		۲۸۲	عقد
۳۰۹	بعضی الفاظ متداول میان شعرا	۲۸۳	حلّ - تضمین
۳۰۹	تشبیب - نسیب	۲۸۹	حسن ابتدا
۳۱۰	غزل - مُصَرَّع	۲۹۰	براعت لستهلال
۳۱۱	مزدوج - مقفی - مجتمع	۲۹۱	حسن تخلّص
۳۱۲	بیت القصیده - مطبوع	۲۹۳	حسن مطلب - حسن مقطع
۳۱۳	متکلف		
	خصی - جزالت - سلاست -	۲۹۷	خاتمه: غیوب شعر
۳۱۳	ارتجال	۲۹۷	غیوب راجعه به لفظ
۳۱۴	سهل ممتنع	۲۹۷	تنافر
۳۱۵	چند تصویر از نسخه های خطی	۲۹۸	غرابت - مخالفت قیاس
۳۲۱	فهرست اصطلاحات	۲۹۸	ضعف تألیف
۳۳۲	فهرست نام کسان	۲۹۹	تعقید لفظی - تکرار - اخلال
۳۳۶	فهرست نام کتابها و اشعار	۳۰۰	تثلیم - تذنیب
		۳۰۱	تغییر

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه بر نگذرد

پیشگفتار

سی و چهار سال پیش از این روزگاری که بنده با نثر مسجع فارسی تاجیکی سر و کاری داشت، در کتابخانه ملی سن پترزبورگ (سالتیکف شیدرین) نسخه زیبای قلمی بدایع الصنایع، نوشته سید برهان الدین عطاء الله محمود حسینی نیشابوری را پیدا کرد که در عهد پیشین موقوفه بقعه شیخ صفی در اردبیل بوده، و در سده گذشته به روسیه برده اندش. جستجوهای بعدی نشان دادند که:

- ۱- روزگار و آثار این دانشمند به درستی مورد بررسی قرار نگرفته است؛
- ۲- کتاب بدایع الصنایع در نوع خود - شرح و بیان صنعت های ادبی - بی نظیر بوده و بی نظیر مانده است؛ کتابی جامع تر و مفیدتر از آن هنوز هم پدید نیامده است؛
- ۳- با این همه ارزش توجهی به این کتاب اصلاً صورت نگرفته است؛
- ۴- علت «مظلومیت» عطاء الله به گمان یقین این بوده که پژوهشگران معاصر با متن کتاب بی واسطه آشنا نشده و ارزش اصلی آن را ندیده، ارزش یابی نموده اند و بهایی شایسته بدان نداده اند؛
- ۵- نسخه ای قدیم تر و زیاده از این دستخورده نویسنده در سمرقند باستانی دسترس شد.

متن کتاب با پیشگفتار و اختصاراتی ناچیز به رسم الخط سریلی تاجیکی آماده شد؛ انتشارات «عرفان» در شهر دوشنبه، سال ۱۳۵۳ خ / ۱۹۷۴ م، به تعداد پانزده هزار جلد به چاپ رساند که در ظرف کمتر از یک سال به فروش رفت.

و اما همین متن حدوداً سی سال قبل تهیه و با دست خوش نویسی صاحب استعداد، دکتر احسان جان عاقل زاده انجام یافت؛ شورای دانشگاه برای چاپ عکسی تصمیم

گرفت؛ و اما درازدستی در کار چاپ مانع آمد.

و اینک همان متن به رسم الخط اصلی یعنی فارسی، با یک بازنگری نوین پیشکش می‌شود، و امید می‌رود که وارثان سخن‌شناس بزرگ پیشین خوش می‌پذیرند، و ظلم رفته هم جبران خواهد شد.

پرفسور رحیم مسلمانیان قبادیانی

استاد دانشگاه ملی تاجیکستان

تهران، مهر ماه ۱۳۷۸